

KNYGŲ LENTYNA

ISTORIJA PARODYTA PER AUTOBIOGRAFIJĄ

J. K. Valiūnas. *Serving Lithuania*. N. Y., 1988. 288 p.

J. K. Valiūno knyga "Tarnaujant Lietuvai" yra memuarai. Atsiminimai pradedami nuo 1941 m. ir baigiami 1979 metais. Daugiausia vietos skirta 1966–1979 metams, kai autorius buvo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) pirmininku. Daugumos gyvenančių Lietuvoje žinios apie VLIK'ą yra minimalios, todėl ši emigracinės memuaristikos knyga labai reikalinga. Ji iškomponuoja į pastarųjų penkiasdešimties metų atsiminimus, sudaro sąlygas iš šalies pasiziūrėti į save. Autorius knygą rašė ne lietuviams arba tiems lietuvių kilmės pasaulio gyventojams, kurie moka tik angliškai. Tai patvirtina pradžioje pateiktas Lietuvos geografinės padėties aprašymas, trumpa istorinė apžvalga, kurioje akcentuojamas turėtas valstybingumas, išaiškinamos Nepriklausomybės netekimo priežastys Antrojo pasaulinio karo metais. Rašydamas šią knygą, J. K. Valiūnas turėjo tarptautinį tikslą – dar kartą iškelti Lietuvos problemą pasaulyje, dar kartą priversti Vakarų politikus padėti Lietuvai kovoje dėl Nepriklausomybės arba bent jau neleisti užmiršti Lietuvos suvereniteto ir likimo. Taip pat svarbu buvo parodyti VLIK'o nuopelnus tarnaujant Lietuvai. Atsiminimai parašyti gyvai, įdomiai, nesudėtinga anglų kalba, kad galėtų juos perskaityti ir tie, kurie skaito su žodynu.

Juozas Kęstutis Valiūnas (1923–1992) 1941 m. baigė Kauno VIII gimnaziją. Dalyvavo antisovietiniame ir antinaciniame pogrindyje. Dar karo metais pradėjo studijuoti Graco, Prahos ir Vurcburgo universitetuose. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, baigė Tiubingeno universitetą, įsitraukė į lietuvių emigrantines organizacijas. 1966–1979 m. buvo VLIK'o pirmininku. Šias pareigas perdavė paskutiniajam šios organizacijos pirmininkui dr. K. Bobeliui. Už sėkmingą veiklą J. K. Valiūnui buvo suteiktas VLIK'o Garbės prezidento vardas.

Autorius knygos pradžioje, aptardamas įsitraukimo į pagrindį priežastis ir VLIK'o formavimosi pradžią, nuosekliai pereina prie šios organizacijos veiklos krypčių. Aptariamas 1944 m. vasario 16 d. kreipimasis į tautą, VLIK'o vadovai, nuveikti darbai. Tai daugiau ar mažiau žinomi dalykai, tačiau pasakojama ir apie mažai ar galbūt visai nežinomus VLIK'o veiklos aspektus. Pavyzdžiui, komiteto derybas su antinacinėmis (netarybinėmis) baltarusių, ukrainiečių, latvių organizacijomis nacių okupacijos metais. J. K. Valiūnas aprašo derybas su Baltarusijos Centrinės tarybos pirmininku R. Ostrauskij, paminėdamas Lietuvos ir Baltarusijos sienų nustatymą pagal 1920 m. sutartį. Taip pat svarstyta, ką daryti, kad baltarusių partizanų veiksmai nesukeltų vokiečių keršto, krentančio ant lietuvių. Paminėtas pavyzdys ir kiti de-

rybų momentai turėtų sulaukti didesnio istorikų susidomėjimo. Autorius aprašo ir kitus VLIK'o veiklos aspektus: proklamacijų platinimą, laikraščių leidimą, lietuvių registracijas ir nacių tarnybos žlugdymus, vokiečių kolonistų netoleravimą bei žydų gelbėjimą iš geto.

Analizuodamas VLIK'o veiklos pradžią Vurcburge ir Pfulingene, J. K. Valiūnas akcentuoja perimamumą tarp VLIK'o, kaip organizacijos Lietuvoje ir emigracijoje, vadovaujančių jo narių tapatumą. Pabrėžiama, kad komitete susitelkė visų Lietuvos partijų ir organizacijų atstovai, ir todėl tik VLIK'as turi teisę vadovauti Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui. Ši mintis buvo patvirtinta 1945 m. liepos 5 d., kai buvo paskelbta, kad organizacija vadovausis 1922 m. Lietuvos konstitucija ir kad VLIK'as yra tautos suvereniteto vykdytojas ("executor of the nations sovereignty"). Numatyti ir artimiausi planai: pasirengti taikos deryboms ir jose dalyvauti, pagrįsti Lietuvos sienas, peržiūrėti ankstesnę valstybės valdymo sistemą ir parengti naują Konstituciją, kurti Lietuvos ūkio atkūrimo projektus. Tuo metu ši organizacija rinko žinias iš Lietuvos, rengė memorandumų JTO. VLIK'as stengėsi padėti lietuviams emigrantams įsikurti, išvykti į kitas šalis. Šios funkcijos VLIK'ui buvo reikalingos, siekiant išplėsti įtaką naujojoje emigrantų kartoje, nes anksčiau veikusios lietuvių organizacijos turėjo didesnių politinių ir ekonominių sąlygų. Tai patvirtina ir autoriaus teiginys, kad VLIK'ui teko bendradarbiauti su Amerikos lietuvių taryba (ALT) ir Lietuvos diplomatine tarnyba, siekiant paveikti JAV vyriausybę padidinti imigracijos kvotą lietuviams. Iš atsiminimų sužinome, kad VLIK'as glaudžiai bendradarbiavo su Mažosios Lietuvos taryba, Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga ir kt. Septintojo dešimtmečio viduryje jis jungė apie 15 įvairių politinių organizacijų. Tuo metu VLIK'as sustiprėjo, padidėjo jo įtaka emigracijoje bei Amerikoje. Jai sustiprėti padėjo ir tai, kad organizacijai vadovavo tokie žymūs politiniai veikėjai kaip S. Kairys, M. Krupavičius, J. Audėnas.

J. K. Valiūnas pateikia VLIK'o struktūrą, veiklą, kuri nuo 1966 m. pasidarė neatsiejama nuo autoriaus biografijos, jam užėmus pirmininko postą. Atsiminimų dėstymo truktūra keičiasi. Kiekvieniems metams skiriamas atskiras knygos skyrius. Jo pradžioje analizuojama tarptautinė pasaulio situacija, kuri siejama su nauda ar blogiu Lietuvos padėčiai. Toliau aptačius VLIK'o veiklą Lietuvos labui, pasipriešinimo sovietiniam režimui Lietuvoje faktus, skyrius baigiamas kasmetinių šios organizacijos suvažiavimų, vykstančių gruodžio mėnesį, aprašymais.

Autorius, analizuodamas tarptautinę padėtį, stengiasi būti objektyvus. Pavyzdžiui, N. Chruščiovo vykdyta "atsilimo" politika vertinama teigiamai, nes padėjusi sustiprinti kontaktus tarp šalių, plėsti turizmą, kultūrinį bendradarbiavimą. Visa tai turėjo įtakos ugdant nacionalinę kultūrą. Tai, autoriaus nuomone, įrodo pradėta leisti "Lituanistinė biblioteka", "Lietuvių kalbos žodynas". Apie 1968 m. Prahos įvykius pa-

sakojama siekiant atkreipti pasaulio dėmesį į Lietuvos okupaciją. Ir tai buvo daroma labai įtaigiai. Per keletą JAV TV kanalų buvo parodyti tankiai Kaune 1940 m. ir Prahoje 1968 m., aiškinant apie Lietuvos tolesnį likimą. Nerimo sklidinios aštuntojo dešimtmečio pradžios tarptautinės politikos apžvalgos: gerėjo JAV ir TSRS santykiai ir gali būti pripažintas Lietuvos įjungimas į TSRS. Todėl 1972 m. vykstančiam į Maskvą R. Niksonui buvo įteiktas VLIK'o laiškas, raginęs nepripažinti inkorporavimo. Prezidento atsakymas nuramino visas emigrantų organizacijas.

Tarptautinėje arenoje VLIK'as siekė neleisti, kad lietuvių tautos vardu kalbėtų Lietuvos TSR įstaigų ar organizacijų vadovai. Buvo griežtai protestuota prieš teisę kalbėti Jungtinių tautų organizacijoje tuometinei Lietuvos TSR užsienio reikalų ministrei L. Diržinskaitei. Daug kalbų apie Lietuvos okupaciją iš VLIK'o teko išgirsti buvusiam TSRS Tarpparlamentinės organizacijos vadovui J. Paleckiui.

Kasmet VLIK'as reikalavo nepripažinti respublikos įjungimo į TSRS, nuolat akcentuodamas Lietuvos statuso klausimą tarptautinėje arenoje. Tai liudija ir atsiminimai apie J. K. Valiūno, kaip VLIK'o pirmininko, keliones po įvairias šalis, lankant lietuvių kolonijas. Iš jų sužinome trumpą vienos ar kitos kolonijos istoriją, didumą, politinį aktyvumą. Tik 1967–1968 m. autorius viešėjo Lotynų Amerikos lietuvių gyvenamose šalyse, pagrindinėse Europos valstybėse. Taip buvo plečiama tarp emigrantų VLIK'o veikla, užmezgami kontaktai su vyriausybėmis. Tikslą skleisti informaciją apie Lietuvą turėjo kelionės po Pietų Korėją, Malaiziją, Tailandą, Indiją, Filipinus. Tiesa, buvo susitarta dėl laidų lietuvių kalba per Manilos radiją Sibire gyvenantiems tremtiniam. Tokios laidos prasidėjo ir truko kelerius metus. Kelionių metu buvo susitarta ir nuo 1969 m. spalio 1 d. laidas lietuvių kalba pradėjo transliuoti Madrido radijas. Tai buvo reikšminga, nes "Laisvės" radijas nuolatines laidas į Lietuvą pradėjo transliuoti tik 1975 metais.

Žymiausia tarptautinė VLIK'o akcija – tai pasirengimas ir dalyvavimas Helsinkio procese. 1972 m. visų lietuvių organizacijų atstovai parengė memorandumą apie 1940 m. agresiją prieš Lietuvą. Pasaulio baltų konferencijoje 1972 m. VLIK'as, Pasaulio laisvųjų latvių federacija ir Pasaulio estų taryba nutarė bendrai siekti nepriklausomybės atkūrimo, koordinuoti veiksmus ir rengtis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai Helsinkyje. Baltų delegacija, 1973 m. atvykusi į Helsinkį, buvo Suomijos policijos suimta. Pateikti detalūs suėmimo aprašymai, manau, bus įdomūs tyrinėtojams. Suėmimas buvo panaudotas atkreipti dėmesį į Pabaltijo šalis. 1975 m. pasirašant Helsinkio Baigiamąjį aktą, baltų delegacija sulaikyta Helsinkio aerouoste. Tai vėl kėlė susidomėjimą šitomis šalimis. Ir ne tik. Autoriaus nuomone, suėmimai diskreditavo bendradarbiavimo Europoje galimybes idėją.

Dar kartą dėmesys į Pabaltijo šalis buvo atkreiptas 1985 m., kai buvo organizuotas Baltijos jūros kruizas, paleidžiant plaukti gėlės Esti-

jos, Latvijos ir Lietuvos pakrantėmis. VLIK'o tarptautinės veiklos aprašymas yra ne tik galimybė patenkinti žingeidumą, tai yra informacijos šaltinis tolesniems istoriniams tyrinėjimams.

J. K. Valiūnas analizavo ir emigracijos ryšių klausimus. Jo požiūris skyrėsi nuo radikaliųjų emigrantų sluoksnio pozicijos, išreikštos 1966 m. Klivlendo rezoliucijoje. Šis dokumentas ryšius su oficialiomis Lietuvos TSR struktūromis vertino kaip ir Lietuvos teisės būti laisvai paneigimą bei rekomendavo riboti net privačius kontaktus. J. K. Valiūno nuomone, bendradarbiavimas būtinas, siekiant išsaugoti lietuvių dvasinį ir kultūrinį bendrumą. Ryšių nebuvimas leido Maskvai traktuoti emigracijos veiklą tik neigiamai, dažnai netgi melagingai. Tik gerai žinodama realią padėtį Lietuvoje, emigracija galėjo spausti Maskvą švelninti režimą, keisti politiką. Matyt, ne be VLIK'o ir jo pirmininko J. K. Valiūno pastangų, 1974 m. vykusioje konferencijoje Lietuvos išlaisvinimo uždaviniams aptarti, Klivlendo rezoliucijos iš esmės buvo atsisakyta. Visos pagrindinės emigrantų organizacijos, dalyvavusios konferencijoje, šį sprendimą motyvavo tuo, kad kontaktai tarnaus Lietuvos laisvei (p. 210). Autorius užsimena ir apie materialinę paramą, tėvynainių siųstą į Lietuvą. Milijonų dolerių vertės siuntiniai pasiekė gimtąjį kraštą. Tačiau mintį, "kad būtent dėl šių dovanų Lietuvos gyvenimo lygis yra aukštesnis už Rusijos", reikėtų patikslinti ir detaliau pagrįsti. Įdomi informacija, kad prašant Lietuvos intelektualams, materialių dalykų siuntas pakeitė knygos, kultūrinės vertybės. Į knygas, periodiką, gaunamą iš Lietuvos, autorius žiūrėjo su nepasitikėjimu. Jo manymu, nuo 1967 m. leidžiamas išeivijai skirtas savaitraštis "Gimtas kraštas" turėjo tikslą skleisti sovietinę propagandą ir skaldyti emigrantų vienybę. Labai daug dėmesio atsiminimuose skiriama Lietuvos vidaus politikos raidai. Ji pateikiama keletu aspektų: kritiškai analizuojant ekonominę, politinę situaciją krašte ir parodant didėjančią pasipriešinimą totalitariniam režimui. Ekonominėje raidoje autorius įžvelgia neigiamas rusifikacijos pasekmes. J. K. Valiūno nedomina politinės sistemos teoriniai apibendrinimai. Jo dėmesį patraukia A. Sniečkaus mirtis ir P. Griškevičiaus atėjimas į valdžią. Autorius įsitikinęs, kad pirmasis buvo despotas, nors ir neatmeta minties, kad jis buvo "nacionalinis komunistas", neabejingas Lietuvos interesams, P. Griškevičius apibūdinamas vienu žodžiu "apparatchik", kuris visus klausimus sprendęs su atsiųstais iš Maskvos Chazarovu, vėliau Dybenka.

Knygoje pateikta medžiaga leidžia padaryti išvadą, kad ryškesnis pasipriešinimas prasidėjo aštuntajame dešimtmetyje. Daug dėmesio skiriama Katalikų bažnyčios padėčiai analizuoti, jos kovai už tikinčiųjų teises. Teigiamai vertinama nuo 1972 m. pogrindyje pradėta leisti "Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika", vyskupų J. Steponavičiaus ir V. Sladkevičiaus, kunigo S. Tamkevičiaus, N. Sadūnaitės veikla. Tiesa, autorius kritikuoja monsinjorą Č. Krivaitį, kuris Niujorke, būdamas

TSRS dvasininkų delegacijos sudėtyje, pareiškė, kad "Lietuvos tikintieji gali laisvai praktikuoti savo religiją" (p. 218).

Pasaulietinio pasipriešinimo pradžia prasidėjusi po R. Kalantos sušaukimo 1972 m. Vėliau, 1973 m., minimi žmogaus teisių gynimo pradininkai B. Gajauskas, V. Petkus ir A. Terleckas. Nuo 1976 m. analizuojama Lietuvos Helsinkio grupės veikla, pateikiamas šios grupės manifestas, pasirašytas 1976 m. lapkričio 25 d. Vilniuje. Autorius išskiria pagrindinius faktus, kurie leidžia susidaryti bendrą pasipriešinimo vaizdą 8-ojo dešimtmečio Lietuvoje.

Perskaičius atsiminimus, matyti, kaip VLIK'as sugebėjo užimti deramą vietą tarp jau veikusių išeivijos organizacijų. Minėjome, kad postūmį tam davė prie organizacijos ištakų stovėjusios ryškios amenybės. Vėliau – VLIK'o dėmesys jaunajai kartai, seminarai jaunimui, Pasaulio jaunimo lietuvių kongresai. J. K. Valiūno teigimu, VLIK'o iniciatyva įvyko Pasaulio baltų konferencija. Tai irgi stiprino komiteto įtaką. 1974 m. spalio mėnesį vykusioje konferencijoje Lietuvos išlaisvinimo uždaviniams aptarti lygiomis teisėmis dalyvavo Amerikos lietuvių taryba, VLIK'as, Pasaulio lietuvių bendruomenė, Amerikos lietuvių bendruomenė, Lietuvos diplomatinė tarnyba ir kitos. Visa tai patvirtino VLIK'o svarbą.

Įdėmiai perskaičius J. K. Valiūno knygą "Tarnaujant Lietuvai", galima suabejoti kai kurių teiginių objektyvumu, tačiau nereikėtų užmiršti, kad tai memuarinės literatūros kūrinys. Gal ir prieštaringas mintis sukels įrodinėjimai, kad VLIK'as buvo išeivijos gyvenimo variklis, lėmęs visus rezultatus. Bet ar VLIK'o pirmininkas galėjo vertinti kitaip savo organizacijos veiklą? Viena aišku, atsiminimai naudingi nauja informacija, nuosekliai išdėstyta VLIK'o istorija, vertinga kiekvienam besidominciam ar tyrinėjančiam emigracijos veiklą.

Algirdas Jakubčionis